

lista kriminológia történetében a pszichológiai szemlélet háttérbe került. A kriminológia eddig nem tudta sikerrel feloldani azt a kétlősséget, aminek a lényege, hogy az ember „szerzője és szereplője” is a történelemnek. Szabó András szerint ezt a dilemmát akkor lehet megoldani, ha belátjuk, hogy a társadalom és a személyiség nem egymástól elkülönült rendszerként létezik. Az egyén nem elvontan egzisztál a társadalomban, hanem a társadalom tagjaként. A társadalomban elfoglalt helyét a munkamegosztás adott rendszerében való elhelyezkedése szabja meg, azaz, mielőtt személyiségként „megjelenne”, individuummá kell válnia. „Így tehát véleményem szerint a kriminológia szociológiai elemzésének síkjába az egyén és ember csak annyiban sorolható, amennyiben történelmi individualitáshoz sorolható, vagyis annyiban, amennyiben egy adott osztálynak vagy rétegnek a tagja.”⁴

Ez a megközelítés — különbségtétel az individualitás formák és személyiség között — lehetővé teszi, hogy a társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetétől függő egyént a kriminálpszichológiai elemzés módszerével vizsgáljuk, míg egyén és cselekménye viszonyát a kriminálpszichológia kutassa. Ha a bűnözés egyedi aktusok eredményeként társadalmi produktum, felmerül a kérdés, hogy az egyedi aktusok jellemzői mennyire jelennek meg az egyedi aktusok eredményeként létrejött jelenségben? A szerző szerint ilyenről nincs szó, mert a bűnözés mint szociológiai jelenség és a bűncselekmény mint emberi magatartás nem azonos. Az ellenkező felfogás a „bűnöző ember” gondolatához vezetne. Szabó András kritika alá veti mind a biológiai, mind a szociológia alapú emberfelfogást, majd kifejti a sajátját. Ennek kiindulópontja, hogy a bűncselekmény és a bűnözés nem az emberi természetből fakad. (Ez tükröződik a büntetőjog dogmatikájában is, amely nem azonosítja a cselekmény és a bűncselekmény fogalmát.) Emberfelfogásában az ösztönök természettudományos fogalmát fogadja el és alapozva leszögezi: „...bár az

ember nem szűnik meg biológiai lény lenni, de megszűnik ösztönvezérlésű magatartása és ezt a szerepet a nembeli objektivációk rendszere veszi át, a jog, az erkölcs, az intézményrendszer, ez vezeti az egyedi cselekvést és magatartást az egyén és a társadalom reprodukálásában.”⁵

A bűncselekmény tehát nem ösztönvezérelte magatartás, hanem olyan tett, amely nem a társadalmi normák, értékek által irányított magatartásmód. A könyv befejező részében Szabó András részletesen ismerteti *Marxnak* az ember nembeli lényegéről megfogalmazott ismérveit azért, hogy ezzel is alátámassza azt a megállapítását, mely szerint a bűnözés is az ember társadalmiságának megnyilvánulása. Végső következtetése: „A bűnözés a szocializmusban is lényegi kapcsolatot mutat az emberek osztályhelyzetével és éppen ezért állíthatjuk, hogy a bűnözés abban az értelemben társadalmi produktum, hogy az osztálylét és az életmód produktuma.”⁶ Ez alapján a kriminálpszociológiai vizsgálatoknak nem a büntettek és a társadalmi viszonyok közötti oksági kapcsolatot kell elemezni, hanem azokat a társadalmi feltételeket, amelyek a büntettek elkövetését lehetővé teszik. Szabó András e könyvével megteremtette annak lehetőségét, hogy a büntetőjogtudomány a büntetőjog társadalom elméletévé váljon, a kriminológia művelői számára pedig olyan megközelítési módszert állít, amellyel adekvát módon vizsgálhatják tárgyukat.

A könyv első oldalán ez áll:

„Viski László emlékének.”

Az 1977-ben elhunyt büntetőjogtudós halálakor Györgyi Kálmán a következőket írta Viski László munkásságáról: „A dogmatikai rendszeralkotás és fogalom elemzés feladatát sohasem kezelte öncélként, vallotta, hogy a büntetőjogi dogmatikát mindig össze kell kapcsolni a kriminálpolitikával, a büntetőjog társadalmi feladatainak, lehetőségeinek és hatásainak vizsgálatával és ezzel egész büntetőjogi tudományosságunk számára irányt mutatott.”⁷

⁵ I. m. 190. old.

⁶ I. m. 201–202. old.

⁷ Györgyi Kálmán: In memoriam Viski László. JK. 1977. 10. sz.

Ezt az irányt követte könyvében Szabó András és témájának következetes, elméletileg igényes megírásával megfelelt az első lapon felállított magas mércének.

Lévay Miklós

Népi jogszokástól a jogi népszokásig

Századunk tünete-e, vagy csupán új tudományos szemléletmódok formálódási korának elkerülhetetlen gyermekbetegsége a neofita túlzásokra való hajlandóság? Tény, hogy jogtudományunkban, és különösen a marxista jogi gondolkodásban középponti jelentőségű helyet foglal el az, amit Marx *modern államiságnak*, és az, amit a kantianizmus megújítása irányában haladó gondolkodók *modern formális jognak* neveztek. Ezek a jelenségek nemcsak a vizsgáldóság természetszerűen központi tárgyai, de olyasfajta szervező szerepet is betöltenek, ami a jogtudományi gondolkodás irányát — kiindulópontját, kereteit és végpontját —, a jogtudományi gondolkodást hordozó fogalmak rendszerét, sőt mindennek a valósághoz való viszonyát is egészében meghatározza. Immár nem igényel külön bizonyítást, s nem is hangzik újdonságként annak kimondása, hogy megelőző évezredek intézményi fejlődése a társadalmat a legmagasabb fokon integráló és szervező modern államiságban, jogfejlődése pedig az ezt leginkább előreláthatóan, egyöntetűen és alakíthatóan biztosító modern formális jogban kulminált. Ám következik-e ebből, hogy a modern államiságnak és a modern formális jognak — az európai fejlődés e néhány évszázados, az egyetemes civilizációt döntően befolyásoló termékének — egyszersmind olyan jelentőséget kellene tulajdonítanunk, hogy a megelőző évezredek fejlődésének jelenségeiből és összefüggéseiből mindazok mint érdektelenek kiszoruljanak, amelyek nem ezek előképeiül szolgáltak, nem ezek számára készítették elő az utat? És ugyanígy: nem csupán a marxista tudományosságban vált úgyszólván további bizonyítást nem igénylő közhellyé annak a funkcionális, de intézményi feltétele-

zetségben is jelentkező kapcsolatnak a megállapítása, ami államot és jogot egymás korrelátumaként, sőt egyenesen egy rendkívül összetett társadalmi komplexus eltérő vonatkozásaiként láttatja. Következik-e azonban az állam és jog kölcsönös feltételezettsége történelmileg kitapintható tendenciájából és a modern formális jognak a modern államisággal való hallatlanul nagyfokú összefonódásából, hogy e kapcsolat fennállta egyszersmind a jogtudományi vizsgálódás abszolút elhatárolási kritériuma? A fejlődés alapvető útjainak, összetevőinek és mozgató rugóinak rekonstruálásában mindezeknek bizonyosan kiválasztó jelentőségük van. Szelektív hozzájárulásuk azonban feltehetően olyan kizárólagossá nem lehet, hogy a fejlődés fő irányába nem eső — azt megelőző, attól eltérő vagy annak csupán perifériáján elhelyezkedő — jelenségek és összefüggések iránt érdektelenséget mutasson, és a jogtudományi vizsgálódásból való kiiktatásuk révén esetleg a jogi komplexusnak is, ezeknek a jelenségeknek és összefüggéseknek is a maguk valóságos kapcsolatrendszerében, kölcsönhatásukban, sajátosságukban való feltárását akadályozza. A múltnak a jelenhez vezető fejlődéséből történő megértése — nevezetesen annak marxi igazsága, hogy „Az ember anatómiája a majom anatómiájának kulcsa” (Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatahoz. Bp. 1951. 31. o.) — a *történelmi perspektíva* kibontakoztatására irányult, de nem arra, hogy a történelmet csupán e perspektíva kibontakoztatására laposítsa. Ha így lenne, a történettudomány nem lenne külön, mint az olyasfajta politikai ideológia, ami a kivívott győzelmet támogatandó csak azzal számol, amelyben elődjét vagy szövetségeseit tudja. Szolgálati szerepe azonban éppen mint ideológiának rendkívül körülhatárolt, egyseri, így hát nem tehertétele, legfeljebb járulékos tulajdonsága az, ha nehezzé vagy éppen lehetetlenné válik benne a múlt előrelátása.

Magyarországon a jog történeti és elméleti művelése még nem talált úgy egymásra, hogy Marx és Engels már egy évszázada aktuális utópiája a történelem tudomá-

nyáról mint „egyetlenegy tudományról” megvalósulhatna (A német ideológia. Bp. 1952. 5. o.). Az előbbi még elméletalkotás előtti feladatokkal viaskodik, az utóbbi pedig azzal küzd, hogy a marxizmus filozófiai rendszerében megfogalmazza önmagát, — nagymértékben úgy, hogy a jog saját múltja sajátosságaiából kiinduló építkezés helyett kölcsönzött fogalmakat és szemléletet alkalmaz e múltra. A szokászerű megerősítése és helyreállítása mint az államhatalom és jogi cselekvése legitímálója; a szokásjog mint a tételes törvényhozás kerete; a „rég, jó jog” képében a hagyományserűhöz ragaszkodás mint a jogi érvényesség elsődleges forrása; — mindezek harmincegynéhány évszázados valóságosan betöltött rendező szerepe csupasz ideologikus hivatkozássá látszik tőpörödni a modern formális jog szerveződésének néhány évszázada megett. Az állam és jog kölcsönös feltételezettsége egyetemes történelmi tendenciájában az előbbieket szerepe és valóságos működésük, mozgásuk sajátosságai teoretikusan olyannyira tisztázatlan, hogy voltaképpen a jog általános objektívációelméletéről sem beszélhetünk; saját gondolatainkat is legfeljebb feltevésekként fogalmazhatjuk meg. Nos, a *jogi néprajz* olyan időben került a magyar jogelméleti gondolkodás érdeklődési körébe, amikor a szocialista jogelmélet még a saját intézményi berendezkedés teoretikus megalapozásával viaskodott, s így a múlttal legfeljebb csak mint a nem-szocialista kortársirányzatok közvetlen történeti előzményével került kapcsolatba. Ez pedig gyakorlatilag a századvég és századelő feltételeit jelentette, azt a fordulatot, amit a polgári társadalom a szabadversenyes kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba megtett. Szocialista jogelméletünk ekkor határolta el magát a szokásjognak magában a Szovjetunióban is egy időszakkal korábban történt elismerésétől (Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 225. s. köv. o.), amit utóbb a jogfilozófia történeti vizsgálat eredményeként általánosítva is megfogalmazott, John Austinnal egyetértően kijelentve, hogy jogalkalmazói jogalkotás rejlik a szokásjogi jogkép-

ződés megett (Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965. II. fejelet. 2. pont). A jog marxista meghatározásának, s így államiságának következetes érvényesítése közegében került az elméleti jogi gondolkodás reflektorfényébe a jogi etnológia egész problémaköre, hogy egy specifikusan belső kapcsolat fennálltát tagadva onnan rögtön kiutasítást is nyerjen (Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. 1960. III. fejelet. 3. pont és, részletesebben, Kulcsár Kálmán: A népi jog és a nemzeti jog. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV [1961] 1—2. III—VI. pont).

Miben is rejlik e problematika lényege? Olyan előzmények nyomán, amelyek Németországban a történeti jogi iskoláig, az angol-szász és a kontinentális gyarmattartó hatalmaknak a primitív jogot felfedező és azt gyakorlati érdektől is vezetve egy az etnológia és a különféle magatartástudományok határmezsgyéjén helyet foglaló jogi antropológia megfogalmazásáig, illetőleg Közép-Kelet-Európa egyes fejlődésükben viszsamaradt részein a hivatalos állami jogtól alig érintett népi élő jog kimutatásáig és jogszociológiai megfogalmazásáig visszanyúlóan, Magyarországon a törvényhozási előkészítés gyakorlati megfontolásainak alárendelten a századfordulón, majd sajátos ideologikus felhangot kapva a 30-as és 40-es években a *népi jogkutatás* égisze alatt mozgalom indult, mely a magyarság tárgyi és szellemi néprajzának feltárásán belül a paraszti társadalom szokásrendjének felmérését és rendszeres leírását célozta. Ez a mozgalom elemzése tárgyában nem csupán a hivatalos mellett is tovább érvényesülő jogot látott, de kutatásait olyan romantikusnak bizonyuló elképzelésekkel övezte, hogy az így összeállítható normaanyagban a magyarságra alkatilag jellemző, történelmileg autentikus viszonyrendszert ragadhatja meg, ami állami törvényhozás alapjává tétele esetén a társadalom megújulását biztosító szociális reformhoz vezetne. Nos, a nép írók kárhozatán Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalásában kimutatta az

ilyesfajta elképzelések idealisztikus voltát, rámutatott a német faji gondolat veszélyeztetésével szemben egy ilyen, hasonlóképpen romantikus ellenideológia gyengeségeire, amik azután közrejátszhattak abban, hogy az uralkodó politika nem egy ponton sikeres kísérleteket tehessen a népi írók mozgalmának általában, és a népi jogéletkutatásnak különösen manipulálására, és ezzel saját cél- és eszközrendszerébe történő integrálására. (Kortárs, II [1958] 7. 9. o.). Ezzel párhuzamosan az elméleti jogi gondolkodás, saját alapfogalmainak tisztázásával teljes elhatárolást és kirekesztést valósított meg, tagadva a kérdéses jelenség jogi minőségét és az azt illető vizsgálódásnak jogpolitikai szempontokkal történő összeegyeztethetőségét.

Amennyire ez két évtized távlatából megállapítható, ideológiakritikai funkcióját mindkét értékelés alkalmasan betöltötte. Az *ideológiakritika* azonban nem egy jelenség teljes összefüggésrendszerének feltárását, nem egy jelenségnek s mozgástörvényeinek a maga sajátos mivoltában való megvilágítását tűzi célul, hanem azoknak a társadalmi céloknak és eszközöknek kimutatását, azon esetenként hamisnak bizonyuló előfeltevéseknek a bírálását, amelyek egy meghatározott társadalmi környezetben a kérdéses jelenség felfogását vagy az iránta megnyilvánuló érdeklődést éppen ideológiává, vagyis osztályküzdelmek folytatásának tudatosításának fegyverévé avatják. Az elméleti választ tehát az ideológiakritika önmagában nem pótolja. Az adott helyen, adott időben, adott ideológikus felhanggal megnyilvánult mozgalom történelmi szerepétől vonatkoztatva immár nyilvánvaló, hogy a társadalmi jelenségeknek az a köre, amit a marxista jogtudomány jogként tart számon, az állam ilyenként történő cselekvésétől előfeltételezett, és így a jogi néprajz tárgyaként kutatott jelenség semmiképpen nem illik a kereteibe. Az is nyilvánvaló, hogy a pusztán tény, hogy egy tradicionális társadalomban bizonyos szokásrendet követnek vagy követnek, önmagában semmiképpen sem elégséges érv arra, hogy e szokásrend egy nemzeti, tradicionális

társadalmát is modernizálva az osztálytársadalomba egyre mélyebben integráló állami jogfejlesztés alapja vagy összetevője legyen. Ugyanakkor a jelen tisztító távlatból egyre hangsúlyosabban tűnik elő, hogy nem egyszerűen a jelzett mozgalom zászlóbontásakor élt vagy élő szokásrendről van szó, hanem évszázadok hozadékáról, — nem elenyésző részében olyan időkből, amelyek a modern államiság s a modern formális jog kialakulását megelőzték, és így fejlettebb állapotainkkal aligha összemérhető közegben töltött be létszerű, és éppen létszerűségének változatlansága folytán továbbhagyományozódó funkciót. Végül a néprajztudomány mai tudományosságunk egészében való elhelyezkedéséből is kitetszik, hogy az elmúlt vagy elmúlóban levőnek a feltárása mindennekelőtt népünk múltjának rekonstruálását, nemzeti identitás-tudatunk tartalommal telítését szolgálja. A tudomány elsődleges megismerő funkciója azonban csupán egy tevékenység döntően teoretikus alapmeghatározását jelenti, s egyéb feltételektől, megfontolásoktól stb. függően korántsem zárja ki közvetlen gyakorlati felhasználását.

Népi jogszokástól a jogi népszokásig? A cím kettőssége mindennekelőtt jelenti a terminológiai bizonytalanságot — sőt, ha az objektív eredmény szubjektív indítékei iránt érdeklődünk, az előzmények ismeretében talán joggal hozzátéhetjük: egyben óvatosságot is — a jogi etnológia tárgymegjelölésével kapcsolatosan. Ugyanakkor egyfajta terminológiai javaslatként alkalmas lehet arra, hogy mind a jogi etnológia vizsgálódási tárgyának viszonylagos különállását, mind pedig fejlődésének sajátos dialektikáját kifejezésre juttassa. Az eltelt két évtized ugyanis a kulcskérdés tekintetében nem hozott új elméleti felismeréseket. Újabb fejlemény nélkül lényegében a néprajztudomány is, a jogtudomány is tette a maga dolgát: szakvizsgálódásainak folytatását anélkül, hogy valóságos interdisciplinaritásra, vagyis a tulajdonképpeni jogi etnológia tudományos kibontakoztatására törekedett volna. A néprajz folytatta a paraszti társadalom szokásrendjének álta-

lanos feltérképezését, és ebben a jogi szokásoknak is a néprajztudomány saját szempontjaitól vezérelt értékelését, a jogszociológia pedig — főként alkalmi ösztönzések hatására — nem szűnt meg érdeklődni a társadalmi magatartás formálás ilyen, történelmi örökségként kapott hagyományos formái iránt (Kulcsár Kálmán: A jog etnológiai kutatásának problémája — ma. Valóság, XXI [1978] 9. 1—11. o. és Kulcsár Kálmán: A jogi népszokások kutatása és a jogszociológia. Utószó Tárkány Szűcs könyvéhez, 833—850. o.), — ám figyelme most már a modern államiságban a modern formális jog által elérhető racionalitás természetes korlátaira, nevezetesen az ilyen joggal való túlzott élés, a túlszabályozás és a jogra történő túlzott hatagatkozás diszfunkcionális hatására, hatékonyságcsökkentő szerepére irányul, és nem arra, hogy a jogi jelenség és az ehhez így vagy úgy közelálló egyéb szférák viszonyát fogalmilag meghatározza.

Magyarországon *Tárkány Szűcs Ernő* az a tudós, aki életéből eddig közel fél évszázadot szentelhetett úgyszólván megszakítatlanul a jogi néprajzi vizsgálódásoknak, és ezzel egyszemélyben hordozója és megtestesítője a magyarországi (a Kolozsvárott működő Imreh Istvánnal pedig a magyar etnikumot illető) jogi etnológiának. Tárkány Szűcs szakmai pályakezdése az erdélyi, majd az alföldi népi jogéletkutatás jegyében indult, s terepmunkák és irodalmi tanulmányok formájában amaz időkben is töretlenül továbbhaladt, amikor tudományának státusát bizonytalanság lengte körül, és energiái javát gyakorlati jogásként kellett kamatoztatnia. Ám, mint ipari minisztériumi jogi felelős, bányajogi specializációját a közvetlen gyakorlati érdekeken túl egyszersmind arra is felhasználta, hogy a bányajog hazai történetéről és különösen annak jogszokásokban való megnyilvánulásairól hazai és külföldi tudósításokban tudósítson. Könyvek (Mártély népi jogélete. Kolozsvár, 1944. és Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961.) és nagyszámú magyar és idegen nyelvű tanulmány után Tárkány Szűcs most a jogi etnológia magyar és egyetemes irodalmát egy impozáns

összefoglalással, mondhatnánk: a magyar népet illető jogi etnológiai szintézissel gazdagította.* Kísérlet ez, nemzetközileg is csaknem páratlanul széles körű irodalmi vizsgálódás, valamint a szerzőtől és mások által fél évszázad során végzett gyűjtések adattárakban megbúvó eredményeinek elemzése alapján, hogy az 1700 és 1945 közötti negyed évezredre vonatkoztatva a szerző által magyar jogi népszokásoknak nevezett jelenségcsoporthoz rendszerezően feltérképezze, egyszersmind a jelentősebb irodalmi feldolgozásoknak és hivatkozásoknak is elemzését adva.

Roppant tetszetős és megnyerő lehetett volna, ha a szerző egy közösség mindennapi életének bemutatása kapcsán vázolhatta volna a közösség életében hagyományos szokásrendet, ami már a szocializációs folyamatban messzemenően biztosítja a közösség által tisztelt és követett értékek és magatartásminták elsajátítását, a közösségi élet olyan szabályszerűségét, ami spontán érvényesül, mégis nagymértékben önfenntartó, és a közösség életében minden lényeges viszony rendezését, a közösséghez tartozók jogainak és kötelezettségeinek egyensúlyát és e rend nem csekély mérvű szilárdságát s előreláthatóságát biztosítja. Ilyen bemutatás azonban csak egy rendkívül szoros körülhatárolt közösség adott időmetszetben érvényesülő szokásainak monografikus leírásakor lenne biztosítható, vagy egy etnikumra, egy nemzetre kivetítve akkor, ha e szokásrendek kölcsönhatását, fejlődését különböző időmetszetekben is tükröző monográfiák tömege, ezekre épülő összegező szintézisek sora, valamint mindennek történeti gyökereit felkutatása, az állami joghoz való történelmileg alakuló viszonyoknak is minden oldalú felderítése alapján mintegy ideáltípusként rajzolnánk meg egy népet, és a magatartásában megnyilvánuló szokásrend képét. Nos, Tárkány Szűcs Ernő monográfiája éppen azért úttörő, a jogi etnológia magyarországi történetében feltehe-

tően mérföldkőként megörökítő vállalkozás, mert időben és térben átfogó szintézist elsőül hoz létre. Alapvető rendező elve ily módon szükségképpen egy bár érzékletesen, de mégis logikailag kialakított rendszer, melynek megfelelő helyeibe — személy (személy és társadalom, belépés a társadalomba, halál, személyiség és jogok), házasság (általában, párválasztás, kézfogó, házasságkötés), család (általában, rokonság-sógorosság), tulajdon (általában, eredeti szerzés, munka, árucseré, vagyon, öröklés), ellenőrzés-konfliktus-kényszer — besorolja mindazt, amit a magyar néprajzi irodalom egészéből, nyomtatott vagy kézíratos dokumentumokból; mások vagy saját maga által végzett gyűjtésekből megtudott. Ez a logikailag rendszerezett feldolgozás — kiegészítve azokkal a kitűnő mutatókkal, amelyek a gyűjtési forrásokban, az irodalomban, a feldolgozott tárgyakban és helységekben igazítanak el — egyszersmind valóságos kézikönyvvé avatja. A monografikus igény és a kézikönyvszerű megjelenítés ötvöződése rendkívül szerencsés, különösen azért, mert a szerzőnek feladata jellegéből adódóan egyébként is komoly buktatókkal kellett szembenéznie. Azon az alapvetően nehéz és kényes ponton túl, amit tárgyának körülhatárolása, a magyar jogi népszokásokként minősíthető jelenségek kiválasztása jelent, ilyeneknek számítanak bizonyos területeken a források gyér, vagy épp csak jelzesszerű volta, az egyedi megnyilvánulásoknak a szokásszerű kifejeződéseitől való nem mindig könnyű elkülöníthetősége, vagy nem utolsósorban az a belső kényszer, hogy a szerző olykor látszólag száraz, teljesen tényyszerű adatokkal dolgozott, máskor viszont nem kerülhette el, hogy szociográfiai ihletésű szépirodalmi leírások, megdöbbentő vagy éppen megható esetismertetések, vagy maga vagy mások által átél megrendítő történések idézésével fejtsse ki mondanivalóját. Ritka az az ilyen terjedelmű, rendszerező-elemző-értékelő adatközlés, amely az olvasót intellektuálisan és érzelmileg ennyire közel tudja magához hozni, és úgyszólván hullámvölgyek nélkül ennyire tudja olvastatni magát. Ezzel a hazai társadalomtud-

mányunkban oly ritka erénnyel feltehetően nem csupán a szakmailag közvetlenül érintett két diszciplinának, a néprajztudományak és a jogtudományak leszálló felelőseivel, hanem a közvélemény felé is figyelmen kívül többé aligha hagyhatóan súlyos, és ugyanakkor mégis üde gazdagítója, de egyszersmind sokakat vezethet a magyar népet megismeréséhez, a magyar társadalom- és jogtörténet iránti érdeklődés felkeltéséhez.

Tárkány Szűcs könyvéből mintegy hétszázötven oldal a magyar jogi népszokások címen összefoglalt jelenség legfőbb, legjellegzetesebb megnyilvánulásainak a tétel kifejtése és elemzése. A válogatást és rostálást, a csupán vázlatos szerzői szabadkozások ellenére is olyan hallatlanul sokirányúan gazdag, a mutatórendszernek köszönhetően mégis könnyen azonosítható és visszakereshető adattömegről van szó, hogy e nagyszabású vállalkozással szemben nemcsak tiszteletlennek, de egyenesen lehetetlen feladatnak tűnnék akár csak ezek ívének néhány példával történő érzékeltetése. Az olvasónak át kell olvasnia a könyvet és újraolvasgatnia egyes fejezeteit; a jelen írás pedig nem törekedhet másra, mint hogy a jogi etnológia egészének hazai értékelése, illetőleg a jogi népszokásokként megjelölt jelenség jogelméleti értékelése kapcsán néhány gondolatot sugalljon.

Ami a *jogi néphagyományokat* általában illeti, legfőbb sajátosságaikként Tárkány Szűcs az életteljességet, a történetiséget, s az alkalmazkodási képességet hangsúlyozza (30. o.). Ezek a jegyek nem egyszerűen az elemzés eredményeiként tárnak fel, hanem már eleve figyelembe veendőkhöz, hogy az elemzés a maga tárgyát kiválaszthassa. Messzemenően méltánylandó hát Tárkány Szűcs álláspontja, amikor a jogi néprajz tárgyának körülhatárolásában meghatározott objektív kritériumokon túl a vizsgálatot végző egyed szubjektumának, beleérzési képességének, intuitív döntésének is jelentőséget tulajdonít, és a lehetőség mértékéig óvakodik definitív megfogalmazásoktól, meghatározások adásától, vagy ilyenekből történő kiindulástól. Voltaképpen egyszer törli ezt át,

* Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp. Gondolat, 1981. 903 o.

amikor elkerülhetetlenül arra kényszerül, hogy vizsgálódásának tárgyát, s egyben címadását fogalmilag körülhatárolja. Meghatározása kevéssé feszes, inkább tartalmi körülírásként hat: „Jogi népszokáson az emberi magatartást befolyásoló, nem az állam, az egyház vagy egyéb országos szervezet vagy hatalmat gyakorló személy által alkotott és kikényszerített, hanem a társadalom különböző kisebb-nagyobb közössége vélt vagy létezett autonómiája alapján a többség közmeggyőződését kifejező, a tényleges gyakorlat folytán belülről kifejlesztett, megtartott és átörökölt, az emberi társas viszonylatokban, a személyek, az anyagi kultúra és a közügyek tárgyában (az életviszonyokban) jelentkező érdekeltségek egyeztetésére szolgált, megtiltást, megengedést vagy megparancsolást tartalmazó, kötelező és hagyományos eszközökkel a társadalom részéről kikényszerített szabályt értjük. E szabály érvényesülésének sorrendi feltételei: a kipróbáltság, az igazságos voltában való közmeggyőződés, az ...egyen, közösség, hatóság feszültségében a tartós fennmaradás.” (41. o.) Ám az, ami itt körülíródik — a *genus proximus* (szabály-jelleg) és a *differentia specifica* (jogi tartalom) —, más módon is megvilágítást kap. A jogi népszokásoknak minősíthető jelenségek kiválasztása kapcsán írja a szerző, hogy a különféle szájhagyományokban, leírásokban és dokumentumokban felismerhető emberi magatartások „törvényszerű ismétlődését, az esetek szövődését, sűrűsödését, a szokásszerűséget a társadalmi elismertség fokától függően szabályként fogtuk fel, a jogi tartalmat pedig attól tettük függővé, hogy a kérdéses életviszonyt a tételes jog a kor szintjén, vagy az államok történetileg valaha is tették-e jogalkotásuk tárgyává”. (28. o.) A jogi népraiz döntő vonatkozási pontja, egyik kiválasztó elve tehát mindenképpen a jog, az állami jog lesz. Ez a viszonyítás az, ami Tárkány Szücs egy korábbi meghatározásának egyenesen a gerincét alkotta: „Minden egyéb (azaz nem állami — V. Cs.) forrásból származó emberi magatartás vizsgálata, amelyet a társadalom valamely meghatározott közössége elismer és

szokásszerűen követ, feltéve, hogy az a fikció alkalmazásával kialakított jogterületre esik, a jogi népraiz feladatát képezi.” (Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi népraiz eredményei és feladatai. Létünk [Újvidék], VI [1976] 3—4. 101. o.) Ez az, ami roppant tömören Bónis György definíciójában is megjelent, aki úgy fogalmazott, hogy a „jogszokás: jogi tartalmú vagy jelentőségű, a kis közösségekben érvényes szokás” (Magyar Népraiz Lexikon, főszerk. Ortutay Gyula, II. kötet. Bp. 1979. 685. o.). Tárkány Szücs tehát végül is sokszoros fenntartással és vonatkozási ponttá történő szublimálással kimondja, hogy a *quasi-jogi jelleg és jelentőség* a jogi népraiz tárgyának egyik legfőbb tulajdonsága. S hogy e tárgyat miért jogi népszokásnak nevezi, feltehetően abban leli magyarázatát, hogy ez a Bónistól elfogadott terminusnál általánosabb képzetet sugall, és főként, hogy ez jobban kifejezi Tárkány Szücs négy évtizede tett alapvető felismerését, miszerint itt nem valamilyen elkülönülő entitásról, hanem az adott, organikusan egységes és összefüggő népszokásnak csupán a kutató által kiemelt vonatkozásáról van szó: „a jogszokás ugyanolyan, mint a többi szokás: nem tudnak különbséget látni a szokás és jogi szokás között” (Mártély népi jogélete, 43. o.).

Az e meghatározásokba sűrített állásfoglalások teljességgel megerősítik annak elvi igazságát, amit Kulcsár Kálmán két évtizeddel ezelőtt megállapított. Ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Tárkány Szücs vizsgálódása is időben körülhatárolt: nem a jelenség teljes történetisége kibontására vállalkozik, hanem csupán fejlődése azon szakaszának vázolására, ami nagyban-egészében a modern államiság és a modern formális jog *magyarországi* kialakulásával egybeesik. Hiszen elemzése a XVII—XVIII. század fordulójától indít, akkortól tehát, amikor a hódoltság véget ér, az országban a többé-kevésbé konszolidált társadalom- és jogfejlődés megindul, és mindez az osztrák birodalmi politika hatókörében, ami a társadalmi élet egészének állami integrálását az igazgatás és a jog eszközeivel fokozato-

san megkísérli. Tárkány Szücs vizsgálódása így egy összefüggő, egységes fejlődésbeli szakaszra világít rá, következésképp nem adja — és e keretek közt nem is adhatja — a jelenség teljes historikumát. A kérdés így Tárkány Szücsnél nyitott marad, és ebben az összefüggésben elgondolkodtató, hogy éppen az a Bónis használ eltérő — Kulcsár Kálmántól megkérdőjelezett, mert szubkulturális minősített („a nagy tradicionális szektorral rendelkező társadalmakban... az életviszonyok jelentős részben még fenntarthatják az ún. jogszokásokat, legyenek azok akár törzsi, nemzeti, akár vallási, akár más jellegű szubkulturális megalapozottságúak”) (Kulcsár: A jog etnológiai kutatásának problémája — ma, 7. o.) — terminust, aki a kérdést nem legújabb fejlődéstörténetében és megnyilvánulásaiban, hanem *egyetemes* összefüggéseiben tárgyalta.

Úgy vélem, ha nem egyszerűen a jog mai állapotát vetítjük vissza mindenkori állapotaira, hanem azt egy hosszú, ellentmondásoktól korántsem mentes, csupán néhány lényegesnek tekintett tendenciájában egységes fejlődés termékének fogjuk fel, következésképp a jelenség megragadásához sem annak korolláriumaként járuló történelmi képződményből, hanem a jelenség mögött álló társadalmi funkciókból és funkcióbetöltésekből indulunk ki, úgy talán az előbbieket nem meghaladó, de a maguk részvontakozásaiban magyarázó, fogalmilag egyértelmű képet kapunk:

1. A jog „államisítása”, vagyis az államiként megjelenő jog egy valóságos történelmi folyamat leginkább egyetemes és lényegbevágó tendenciájának kifejeződése. A jogi minőség végső soron nem más, mint az állam cselekvéséhez kapcsolt önminősítés eredménye: *jog* az, ami ilyenként az állami szervek gyakorlatában megjelenik. Nos, az így felfogott jognak a *szokásjog* magától értetődően összetevője, mint a jog fejlettebb állapotának, az ún. alkotott-írott jognak (a) történelmi előzménye, majd (b) kerete, végül (c) kiegészítője.

2. A *jogszokás*, mint hogy más minőségekkel rendelkezik, nyilván

kívül esik e fogalmi körön. Azonban ha a jogi komplexust mint társadalmi részkomplexust nem egy másik részkomplexus, az állam szemszögéből tekintjük, hanem a társadalmi totalitásból, tehát azon alapvető funkciókból kiindulva, amelyek betöltésére maga az állam és jog is létrehozott, úgy a joggal, a jogi komplexussal való relevancia már adott. Nevezetesen, alapmeghatározásában azonos funkciók betöltése a feladata ott, ahol a történelmi fejlődés logikájából vagy specifikus történelmi okokból adódóan (a) az állami és jogi szervezés hiányzik, (b) a szervezés alacsony szintjéből, érdektelenségéből következően számottevő egységgé szerveződő társadalmi csoportokig nem hatol le, vagy (c) ennek tényleges funkcióbetöltést eredményező gyakorlattá tételében szenved kudarcot. Az első két esetben (az angol-szász irodalomban primitív jogként ismert képződmény ősi és mai megjelenési formáit, a jogi antropológia és/vagy etnológia égisze alatt zajló kutatások eredményeit figyelembe véve) úgy tetszik, eleve egy fogalmilag önálló kultúráról van szó. Eszerint szubkultúrává az állam és jog kudarcát jelző jogszokás is csak annyiban válik, amennyiben viszonylagos történelmi különállását feladva egészében abba integrálódik, annak a gyakorlati megvalósulásban mutatkozó változatává kocsosul.

3. (Népi) jogszokásból jogi (nép)szokás akkor lesz, amikor az állami és jogi szervezés a kérdéses funkciókat már teljességgel átveszi, betölti, s csupán ennek keretében, a maradványaiban még élő (nép)szokás összetevőjeként, mint az állami és jogi szervezés kiegészítője, színezője — esetleg csak jelképes jelentőséget hordozó tartalommal — él tovább.

Ami e fogalmak elválasztása körében a kritériumot, a minősítés alanyát, s a kiválasztás folyamatát illeti, szintén döntő eltérésekről van szó. A jog területének a határait az ilyenként való állami elismerés gyakorlata jelöli ki: a hatalom érvényesíthetőségének körén belül ez tetszőleges, a hatalom gyakorlásában szerepet játszó célszerűségi stb. megfontolásoktól függ. Ezzel szemben a jogszokás

területének a határait a közösség hagyományszerűként elismerő szokásszerű gyakorlata cövekeli körül: noha természetesen ez is manipulálható, a közösség mindenkori spontaneitásában mégis mindenkor adott.

Önmagukban s kapcsolataikban történelmileg alakuló képződményekről lévén szó, egyfelől már ma is igazolhatónak tetszik, hogy a szokásjog és jogszokás történelmi létrejöttükben azonos gyökérről szakadtak, önálló képződmények tehát, és nem szubkultúrája egyik a másiknak. Másfelől azonban ez — még ha a jogfejlődés eddigi ívének aránytalanul nagy részét kitevő évezredekről van is szó — csak átmeneti jelenség. A jog a közösség spontán gyakorlatával szemben az állami szervezés külsőlegesítő-dologiasító többlettel rendelkezik, s ez a párhuzamos pályák önállóságának előbb vagy utóbb véget szab. A jog gyözelme az integráció, mikor is a véle egyívását saját szubkultúrájává szorítja.

Bármiképp is fogjuk fel a jog (szokásjog és alkotott-írott jog), jogszokás és jogi szokás kapcsolatát, s ennek történelmi változását, egy bizonyos: — néhány sűrűsödési ponton a külső jelekből történő azonosíthatóság részeseteitől eltekintve — egyikük sem fogható fel határozott körvonalú, kereteit egyértelműen jelölő és őrző monolit tömbként. Amennyiben párhuzamos létezésre tesznek szert, a jog és jogszokás egymástól területileg, személyileg, tárgyilag stb. egészében nyilván elkülönülnek, de egyszer mind egymástól érintett, egymásból merítő, sőt bizonyos mértékig egymásra vonatkoztatott normarendszerek maradnak. És mert specifikus minőségként történő elismertségük eltérő kritériumok — az állami, ill. a közösségi elismerő-fenntartó gyakorlat — függvénye, időben változóként közös tartományaik is lehetnek, többnyire a leválás-befogadás határmezsgyéjén, ami elvileg mindig átmeneti, átmenetiségét azonban hosszú időszakokon át is fenntarthatja. Megfelelő — nagymérvű — oldásokkal ez jellemzi a jogszokás és jogi szokás kapcsolatát is, talán olyan módon kifejezhetően, hogy a különálláson nyugvó viszonylagos egység dialektikáját itt az egység-

gen nyugvó viszonylagos különállás dialektikája váltja fel.

Ha a fenti fogalomtisztázási kísérlet a későbbi elméleti megfontolások és összehasonlító történelmi vizsgálódások fényében megalapozottnak bizonyul, úgy Tárkány Szücs nagy művének tárgyát oly módon határolhatnánk körül, hogy az a történelmi Magyarország különféle közösségeire vetítve a (b) és (c) pontokban jelölt feltételek közt fejlődött népi jogszokásanyagának jogi népszokássá való fokozatos átalakulását dolgozza fel az 1700—1945 közötti időszakban.

Arról hogy a jogi népszokások milyen szerepet töltöttek be még a közelmúlt magyar társadalmában is, Tárkány Szücs könyve számos fejezetének sok-sok példájából kerek egészé kikerekedő képet kaphatunk. Arra pedig, hogy ezeknek mi a jelene, és főként mi a jövője, Kulcsár Kálmán megalapításából következtethetünk. Ha ugyanis „az ún. jogszokások jelentős részben a tradicionális kötelekhez, különösképpen a tradicionális értelmű családi-rokonsági kötelekhez, illetőleg a falusi társadalomhoz mint tradicionális 'társadalomhoz' kapcsolódik” (Kulcsár: A jog etnológiai kutatásának problémája — ma, 2. o.), akkor mindezek léte, akár csökevényként fennmaradása attól függ, hogy a társadalmi integráció mennyire teszi megfordíthatatlanul teljessé a tradicionális közösségeknek, ill. a hagyományszerűség társadalmi rendező elvként játszott szerepének felbomlását. Mintegy utószóként, kitekintés gyanánt, csupán jelzésszerűen Tárkány Szücs utal olyan helyzetekre és viszonyokra, amelyekben részben jogi népszokások tradicionális közegben történő továbbélési formáit, részben viszont jogi népszokásoknak ma, össznépi méretekben kibontakozó csíráit látja. Egyebek között ilyennek tekintti szocialista fejlődésünk olyan refeudalizációra emlékeztető torzulásait, mint például a lakásuzsora vagy a borraivaló rendszerre, amelyek köztudomás szerint a valóságos gazdálkodás lehetővé tételére irányuló intézményes megoldások következtetlensége és tehetetlensége folytán oly makacs meggyökerezésnek és terjedésnek indultak, hogy a gyakorlati működésében szemlélt jog sem gátja,

legfeljebb részben mérséklője, ám részben szentesítője is fejlődésüknek, — holott tartalmilag aligha igazolhatóan egyenlőtlen helyzetek egyoldalú kihasználására épülnek, és amint az önmagában semleges, mégis kesernyős iróniájú történelmi analógia sugallja, „veszedelmesebb formai struktúrájukban a feudális kor egyik leggyűlöletesebb intézménye, a földesúri ún. „száraz vámra” emlékeztetnek”, amikoris a vám jogcíme mögött semmiféle azt megalapozó szolgáltatás már nem állott (827. o.). Tárkány Szűcs itt csak jelzéseket ad, esettanulmányokat nem, így hát a minősítés még részben nyitott, megítélés dolga. Mégis, ha e jelenségek fejlődési ívét a jogi népszokások közegeiben és logikája szerint kívánjuk megrajzolni, ez félelmetes perspektíva képét vetítheti előre.

Kérdéses azonban, hogy ilyen és hasonló tekintetben mennyire léphet előtérbe a jog egy olyan eleme, ami a jog fogalmi meghatározásaiból, a jog jelenségvilága határainak a megvonására irányuló formális azonosításokból rendszerint ki szokott maradni, — ám, hogy van, arról a történelem tanúskodik, mert kritikus helyzetekben döntő momentummá válhat. A jog legitimitására gondolok, a jog társadalmilag elsődleges rendező szerepét illető egyetértés minimumára. Ismeretes, hogy a jogot történelmileg először szokásszerűsége legitímálta, majd ehhez társulón a jogot adónak karizmatikus volta, aminek egyedül racionalisként-meggyőzőként felfogott tartalma utóbb a törvényhozás célszerűségévé laicizálódott. Ismeretes az is, hogy a modern formális jog szabályszerű létrejötté okán állítja magát legitimnek, vagyis legitimitása tartalmi megítélhetőségét az állam sajátosan szuverén — abszolutisztikus, majd demokratikus — felépítésére hivatkozva kiiktatja. Nos, ha egy hatalmi helyzet egyoldalú kihasználásának csupasz tényéről van szó, a viszonylagosan állandósuló gyakorlat sem feltétlenül legitimál. Ha viszont ez egy jogi, és különösen egy alkotott-írott jogi rendszerbe integráltan intézményszerű, úgy a rendszer egészének legitimitása ezt is takarni fogja. Egy — az antigonéi gesz-

tusra emlékeztető — természetjogi hivatkozás megkísérélheti ezt illegitimálni, mivel azonban itt már nem pusztán cselekvések ideológus háttéréről, hanem egy eldologiasodott rendszer eldologiasult működéséről van szó, jogiassága tárgyiasult minőségén az ellenkező ideológus megítélés nem változtathat. A jogi népszokásnál ellenben (amelynél a jogszokásra is csak csekély mértékben, többnyire specifikus területeken és vonatkozásban jellemző, általában legfeljebb csupán a jogszokási gyakorlat összhatásában kimutatható eldologiasodottságok is már felbomlottak, hogy a gyakorlat szokásszerűsége tényének a tárgyiaságában felolvadjanak) lehetőség van e minőségnek magának az elérhetetlenné tételére vagy szétrombolására. Arra a különbségtételre gondolok, amit egy forradalmi helyzet forradalmi felhasználásában Lukács még mint megoldatlant, még mint a tömegek tudatában meg nem levőt 1920-ban, 1923-ban is a *Legalitás és illegálitás* c. tanulmányában (Történelem és osztálytudat. Bp. 1971. 559. és köv. o.) hangsúlyozandónak vélt, ami ti. az állam- és jogrend mint „magától értetődőként” elfogadott és mint „pusztán hatalmi tényezőnek” tekintett között áll fenn, amely utóbbi esetben „a törvénynek és kiszámítható következményeinek nincs több (de nincs is kevesebb) jelentőségük, mint a környezet bármely olyan tényének, amellyel egy cselekvés kivitelezhetőségének megítélése során számolni kell; a törvény megsértésére tehát nem esik nagyobb hangsúly, mint például arra, amikor egy fontos utazás alkalmával az ember a vonat csatlakozása elérésének esélyeit mérlegeli”. A „száraz vám” történelmi példája esetleg annyiban sajátos, hogy nem társadalmilag mobil, hanem szilárd, megváltozhatatlanul kiosztott szerepekről volt szó, aminek a beletörődés, a rendszer szerkezetének pilléréből adódó, s ezért változhatatlan környezeti adottságként elfogadás, s ennek felismerése nyomán a „ha ilyen is, de ez a hatalom” ősi bölcsessége adhatta a legitimitás látszatát. Ez a pont mindenestre az analógia hárát jelzi. Saját, szocialista torzulásaink alapvetően megoldatlan, de

nem lényeges előfeltevésekből következően *elvileg* megoldhatatlan problémákból fakadnak. Szeretném hinni tehát, hogy a gyakorlat normatív elfogadása és olyan környezeti adottságként történő tényszerű tudomásulvétele között, amivel bár célracionálisan számolni kell — a választási lehetőség még adott. Ám nyilvánvaló, hogy egy ilyen különbségtétel nem gyógyír a valóságra; legfeljebb — bizonyíthatósága esetén — elősegítheti annak az elmélet szintjén és számára történő rekonstruálását.

Varga Csaba

Objektív törvények, jog, cselekvés. Tanulmányok a szocialista jog egy érvényesülésméltóságához*

Azok közé tartozom, akik a kollektívák iránti teljes tisztelet ellenére némi fenntartással veszik kézbe a szerzői közösségek által létrehozott műveket. A jelen kötet az NDK Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogelméleti Intézete kiadásában jelent meg és a jogelmélet művelőinek ottani Mollnau professzor vezette együttese biztosítékot jelentett arra, hogy ezúttal nem egymástól független álláspontok egymás után sorjázása vár az olvasóra és nem is a szokott kompromisszumok és általánosságok, amelyek a közös műveket nemegyszer jellemzik. Itt valóban egységes szemléletről van szó: annak ellenére, hogy a szerzők nem vállalkoznak a szocialista jog hatásmechanizmusának, érvényesülésének átfogó bemutatására, hanem csupán adalékokkal kívánnak szolgálni ehhez, a kidolgozás kellően összehangolt.

Túl azon, hogy a könyv mind a témaválasztást tekintve, mind pedig szemléletében jelentős előrelépés az NDK jogelméletében, azért is figyelemre méltó, mert valószínűleg nemcsak a korábbi kutatások összegzése, hanem, a könyvben található utalások szerint, további kutatások alapja is. A bíráló vagy méltató abban a szerencsés vagy

* Objektive Gesetze. Recht, Handeln. Studien zu einer Wirkungstheorie des sozialistischen Rechts. Karl A. Mollnau (Leitung und Gesamtbearbeitung) Rolf W. Bauer, Harry Dettenborn, Traute Schönraht, Dietmar Seidel, Roswitha Svensson, Ingo Wagner. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1979. 378 old.